

O penalizacji prawa cywilnego

1. *Wprowadzenie.* Przedmiotem niniejszego artykułu jest próba opisanie i nazwania zaobserwowanego zjawiska wkraczania regulacji prawnokarnej w obszar tradycyjnie zastrzeżony dla prawa cywilnego. Nie chodzi tu przy tym tylko o penalizację w sensie ścisłym, rozumianą jako postępowanie władzy państwowej, polegające na stanowieniu prawa przewidującego karę za pewne zachowania się ludzi, czyli uznawanie określonych zachowań za przestępstwa¹, ale o znacznie bardziej różnorodne wkraczanie elementów prawnokarnych w sferę prawa cywilnego, skutkujące finalnie znacznym poszerzeniem zakresu represji karnej.

Proces, o którym mowa, mógłby mieć charakter w zasadzie niezauważalny, a być może, można by go nawet uznać za naturalny. Wraz z rozwojem prawa cywilnego, wkraczaniem regulacji cywilnoprawnej na nowe obszary i pojawianiem się nowych instytucji prawnych, wzrasta też liczba potencjalnych zachowań ludzkich, które wymagają stypizowania jako określone przestępstwa. Rzecz jednak w tym, że proces ten w ostatnich latach przybrał znacznie na sile i wydaje się, że przekroczył już tempo swojego naturalnego rozwoju, co prowokuje pytanie o zmianę pewnego modelu postrzegania relacji między prawem cywilnym a prawem karnym.

W niniejszym artykule, na wybranych przykładach, wskazano pewne nowe metody ingerencji prawa karnego w stosunki cywilnoprawne, dotychczas w zasadzie nieznane lub niestosowane w tej sferze regulacji prawnej oraz sformułowano wnioski co do ich przydatności dla realizacji zamiarów ustawodawcy, a także celowości kontynuowania lub potrzeby wstrzymania tego procesu, umownie nazwanego penalizacją prawa cywilnego.

¹ L. Gardocki, *Penalizacja i jej ograniczenia*, Archiwum Kryminologii 1985, t. 12, s. 11. W nauce prawa karnego rozróżnia się przy tym penalizację poziomą obejmującą wprowadzanie nowych typów czynów zabronionych oraz penalizację pionową obejmującą podnoszenie zagrożenia karą w ramach już istniejącej regulacji (zob. W. Dadak [w:] J. Widacki, W. Dadak, M. Grzyb, A. Szuba-Boroń, *Kryminologia. Zarys systemu*, Warszawa 2022, s. 361–362). Niekiedy za penalizację uznaje się jedynie określanie lub zmianę sankcji karnych przewidzianych za popełnienie abstrakcyjnie zabronionych czynów przez prawo karne (penalizacja *sensu stricto*), co jest elementem szerszego procesu kryminalizacji, tj. określania przez prawo czynów zabronionych, będącej składową polityki karnej, jako elementu kryminologii stosowanej (zob. W. Filipkowski, E.M. Guzik-Makaruk [w:] E.W. Pływaczewski i in., *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju*, Warszawa 2019, s. 29). Jak zauważa D. Bek (w: *Prawo karne. Wykład akademicki*, red. T. Dukiet-Nagórska, O. Sitarz, Warszawa 2023, s. 65), ponieważ penalizacja zawsze idzie w parze z kryminalizacją, zatem pojęcia te stosowane są częstokroć zamiennie.

2. *Publicyzacja prawa cywilnego*. Ze swej istoty i przedmiotu prawo karne należy do sfery prawa publicznego (*ius publicum*), normuje bowiem relację państwa w stosunku do jednostki, która w określony sposób narusza obowiązujący porządek prawny (zarówno w sferze publicznej, jak i prywatnej). Prawo cywilne zaś to już sfera prawa prywatnego (*ius privatum*), ze swej istoty i przedmiotu regulująca stosunki prawne pomiędzy równymi sobie podmiotami prawa, które wchodzą w określone relacje społeczne, wywierające skutki prawne.

Sfery prawa publicznego i prywatnego przenikają się w zasadzie od zawsze, z mniejszą lub większą intensywnością². W zależności od epoki i panujących w niej poglądów na koncepcję państwa i prawa, raz hołdującą bardziej indywidualistycznej wizji rozwoju jednostki, a raz bardziej centralistycznej – wspólnotowej, zmieniają się także relacje pomiędzy prawem publicznym a prawem prywatnym. Tendencja jest jednak stała, a polega ona na zwiększeniu regulacji publicznej w sferze prawa prywatnego. Zjawisko to określa się jako publicyzację prawa cywilnego, a obserwuje się je w sferze naukowej od około 100 lat, tj. od czasu wielkich kodyfikacji XIX wieku, które w sposób całościowy ujęły regulację partykularnego prawa cywilnego. W literaturze wskazuje się na kilka przejawów tego zjawiska³: 1) postępująca ingerencja czynnika publicznego w sferę zastrzeżoną dla autonomicznych zachowań jednostek; 2) ograniczenie pola zastosowania prywatnoprawnej metody regulacji na rzecz metody administracyjnoprawnej; 3) infiltracja interesu zbiorowości w sfery zastrzeżone dotychczas tradycyjnie dla wyłączności stron; 4) rozproszenie instytucji i rozwiązań pomiędzy różne akty prawne (stratyfikacja prawa cywilnego) w zależności od funkcji i celów poszczególnych regulacji; 5) segmentyzacja – podział rozwiązań na właściwe dla obrotu powszechnego, profesjonalnego i konsumenckiego ze zróżnicowaną ingerencją rozwiązań publicznych; 6) duża liczba norm *ius cogens*.

Zjawisko publicyzacji prawa cywilnego pociąga za sobą skutki zarówno negatywne, jak i pozytywne. Z jednej bowiem strony może prowadzić do znacznego ograniczenia autonomii podmiotów prawa cywilnego, właściwego państwu autorytarnemu lub nawet totalitarnemu, poddając regulacji władczej szereg przejawów stosunków społecznych. Z drugiej strony, może przybrać charakter właściwy społeczeństwu demokratycznemu, tj. służyć ochronie słabszej strony stosunku prawnego, uzupełniając i modyfikując tradycyjną regulację cywilnoprawną. Wskazuje się tu na komplementarność regulacji prawa publicznego względem regulacji cywilnoprawnej, mającej uzupełnić tradycyjne instytucje cywilnoprawne, bez naruszania istoty ich funkcji i celów, albo też na modyfikacji tych instytucji⁴, celem stworzenia bardziej przyjaznej przestrzeni dla funkcjo-

² Metody i kryteria rozróżniania kompleksowo omówiono w monografii J. Nowackiego, *Prawo publiczne – prawo prywatne*, Katowice 1992.

³ M. Safjan [w:] *System Prawa Prywatnego*, red. nacz. Z. Radwański, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, s. 50.

⁴ Zob. B. Liżewski, *Prawo publiczne a prawo prywatne – wybrane uwagi teoretyczne na temat hybrydyzacji instytucji prawnych*, Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II 2018, nr 4, s. 55 i n. Autor mówi tu o hybrydyzacji instytucji prawnych, które to pojęcie stara się przełamać, w kontekście teoretycznym, tradycyjne ujęcie instytucji prawnej, która ze względu na pewien zespół cech powinna być przyporządkowana czy kwalifikowana jako instytucja prawa publicznego lub instytucja

nowania w warunkach nowoczesnego rynku⁵. Niemniej jednak, w społeczeństwie demokratycznym kierunek rozwoju systemu prawa jest zawsze ten sam – ku zwiększaniu sfery wolności jednostki i lepszemu zabezpieczeniu jej praw. Kwestia sposobów realizacji tego celu, czy to w drodze zwiększenia regulacji publicznoprawnej czy cywilnoprawnej, jest sferą polityki państwa. Samo zjawisko trudno zatem ocenić jednoznacznie negatywnie, gdyż może być naturalnym procesem rozwoju prawa cywilnego, zmierzając nawet do stopniowego zatraćenia się klasycznego podziału na prawo prywatne i publiczne⁶. Wcale jednak tak być nie musi. W warunkach współczesnych państw europejskich podział na prawo publicznej i prawo prywatne jest bowiem utrwalany przez konstytucjonalizację założeń aksjologicznych, które stoją za prywatnoprawną metodą regulacji stosunków społecznych, a co za tym idzie – zasadność korzystania z prawa publicznego lub prywatnego przez ustawodawcę należy oceniać pod kątem aksjologii konstytucyjnej⁷. W warunkach państwa demokratycznego publicyzacja prawa

prawa prywatnego. Według B. Liżewskiego współczesne instytucje prawa i powiązane z nimi formy decydowania prawnego coraz częściej odrywają się od utartych i ugruntowanych schematów klasycznych procesów decyzyjnych, a tym samym coraz trudniej niekiedy w sposób stanowczy stwierdzić, czy określony stosunek prawny zachodzi w sferze publicznej czy prywatnoprawnej. Do przykładów instytucji hybrydowych autor ten zalicza: świadczenie emerytalne, świadczenie rentowe, porozumienie w sprawie ustalenia cen transakcyjnych, układ likwidacyjny, obowiązki informacyjne w umowach z konsumentami, partnerstwo publiczno-prywatne.

⁵ M. Safjan [w:] *System...*, s. 51.

⁶ Zob. J. Helios, *Publicyzacja prawa prywatnego – prywatyzacja prawa publicznego w kontekście rozważań nad prawem europejskim*, Przegląd Prawa i Administracji 2013, nr 92, s. 27. Autorka zauważa, że podział na prawo publiczne i prawo prywatne traci współcześnie na znaczeniu, albowiem oprócz postępującego procesu publicyzacji prawa prywatnego narasta też proces odwrotny polegający na wzrastającej delegacji obowiązków publicznych do sfery prywatnej, wzmacniając w ten sposób sferę prywatną. Jednocześnie europeizacja prawa prywatnego doprowadza do wzajemnego przenikania się sfery publicznej i sfery prywatnej, a także zależna jest od tradycji prawnej poszczególnych państw członkowskich. B. Liżewski jest zdania, że jeżeli przedstawimy prawo publiczne i prawo prywatne w postaci dwóch zbiorów, to zbiory te będą miały część wspólną, którą można nazwać sferą publiczno-prywatną, a więc miejscem, do którego można przyporządkować te instytucje prawne, które w procesie hybrydyzacji zyskały cechy zarówno prawa publicznego, jak i prawa prywatnego – zob. B. Liżewski, *Prawo...*, s. 48.

⁷ M. Safjan [w:] *System...*, s. 44. R. Szczepaniak (w: *Constitutional barriers to the applicability of private law in the public sector. A comparative study with particular emphasis on Polish and German law*, red. R. Szczepaniak, Poznań 2020, s. 107–108) wskazuje, że argumenty ideologiczne wspierające ten podział mają znaczenie jedynie na wyższym poziomie abstrakcji. Jeśli jednak wziąć pod uwagę kwestię techniczną stosowania określonych instytucji prawa cywilnego, to względy ideologiczne schodzą na dalszy plan. Siła i żywotność podziału na prawo publiczne i prawo prywatne bierze się stąd, że dość dobrze oddaje trafne przekonanie, że specyfika państwa i innych podmiotów publicznych wymaga specjalnych norm dla swojego funkcjonowania, odbiegających od tzw. zasad prawa powszechnego lub zwyczajowego, które przez wiele stuleci uważano po prostu za prawo cywilne. Elementem tej świadomości jest przekonanie, że podmiot publiczny, nawet jeśli jest uczestnikiem czynności cywilnoprawnych, nie podlega zwolnieniu od spełnienia określonych standardów konstytucyjnych. W konsekwencji, wszystkie analizy dotyczące zakresu stosowania prawa cywilnego należy przeprowadzić z uwzględnieniem tych dwóch wymiarów: aksjologicznego (zakorzenionego konstytucyjnie) i technicznego (na poziomie konkret-

prywatnego powinna mieć zatem swoje granice, albowiem do ochrony takich praw i wolności jednostki jak własność czy działalność gospodarcza właściwsza jest dominacja prywatnoprawnej metody regulacji stosunków społecznych.

Kluczowe pozostaje zatem, jakie cele leżą u podstaw procesu publicyzacji prawa prywatnego. Czy rosnąca reglamentacja obrotu prowadząca do zwiększenia kontroli państwa nad jednostką skutkująca w istocie swoistym przeregulowaniem, czy też chęć większego uwzględniania roli jednostek słabszych, ochrony mniejszości, na co zwraca się szczególną uwagę we współczesnych społeczeństwach demokratycznych. Publicyzacja prawa prywatnego może mieć zatem różne twarze, w zależności od tego, czemu ma służyć jako proces, i ku czemu prowadzić⁸.

3. *Przejawy penalizacji prawa cywilnego.* Ingerencja prawa publicznego w prawo cywilne wiąże się zwykle z rosnącą rolą przepisów administracyjnoprawnych i administracyjnoprawnej metody regulacji, która współkształtuje instytucje prawa prywatnego. Ze strony podmiotów stosujących prawo wymaga to, przy dokonywaniu danej czynności prawnej, uwzględniania nie tylko autonomicznej woli jednostek, ale także regulacji publicznych. W znikomym natomiast stopniu, mówiąc o publicyzacji prawa prywatnego, rozpoznaje się znaczenie regulacji prawnokarnej w kształtowaniu instytucji prawa cywilnego. Wynika to z tego, że jakkolwiek podstawowy cel prawa karnego, jakim jest ochrona dóbr prawnych⁹, jest zasadniczo zbieżny z celem prawa cywilnego, jednak zupełnie odmienne pozostają środki do realizacji tego celu, a także funkcje, które obie te gałęzie prawa spełniają. O ile prawo cywilne w zasadniczym stopniu ma bezpośrednio regulować stosunki społeczne i nadawać dokonywanym czynnościom psychofizycznym określone znaczenie czynności konwencjonalnych, łącząc je w stosunki prawne, o tyle prawo karne oddziałuje na porządek prawny od strony motywacyjnej i emocjonalnej, zapobiegając popełnianiu przestępstw, resocjalizując (wychowując) jednostki naruszające porządek prawny, dbając o należytą kompensację i restytucję w odniesieniu do naruszonego dobra, a w konsekwencji zaspokajając społeczne poczucie sprawiedliwości¹⁰. Prawo karne ze swej istoty nie nadaje się zatem do bezpośredniej regulacji stosunków społecznych pomiędzy podmiotami prawa cywilnego, ale powinno reagować na najbardziej jaskrawe nadużycia w na-

nych regulacji prawnych). W tej samej pracy zbiorowej K. Kokocińska przyznaje jednak, że w nauce prawa widoczny jest przełom w poglądach ku nie tylko diagnozowaniu zjawiska zacierania się granicy pomiędzy prawem publicznym a prywatnym, ale także akceptacji faktu tego rozmycia jako czegoś zupełnie naturalnego (K. Kokocińska [w:] *Constitutional barriers to the applicability of private law in the public sector. A comparative study with particular emphasis on Polish and German law*, red. R. Szczepaniak, Poznań 2020, s. 144).

⁸ Zob. A. Żurawik, *Problem publicyzacji prawa prywatnego w kontekście ustrojowym*, PiP 2010, nr 5, s. 34–41.

⁹ A. Marek [w:] *System Prawa Karnego*, t. 1, *Zagadnienia ogólne*, red. A. Marek, Warszawa 2010, s. 12; J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2017, s. 81.

¹⁰ J. Warylewski, *Prawo...*, s. 82–87. W literaturze wskazuje się na trzy podstawowe funkcje prawa karnego: ochronną, gwarancyjną i kompensacyjną (restytucyjną) – zob. J. Giezek [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, red. M. Bojarski, Warszawa 2020, s. 31. Jednocześnie dostrzega się, że prawo karne nie jest bezpośrednim regulatorem stosunków społecznych, nie określa form tych stosunków oraz praw i obowiązków ich uczestników (zob. A. Marek [w:] *System...*, s. 12).

ruszaniu dóbr prawnych, w tym stosunków cywilnoprawnych. Ten cel realizują, oprócz regulacji części szczególnej Kodeksu karnego, zawierającej najbardziej powszechne typy przestępstw, także przepisy wielu innych ustaw szczególnych.

4. *Sankcje karne w prawie cywilnym.* Źródłem prawa karnego, oprócz oczywiście norm zamieszczonych w części szczególnej Kodeksu karnego, są także zakazy znajdujące się w szeregu ustawach szczególnych, w tym także będących źródłem regulacji o charakterze typowo cywilnoprawnym. Zgodnie z § 28 rozporządzenia Rady Ministrów z 20.06.2002 r. w sprawie „Zasad Techniki Prawodawczej”¹¹ przepisy karne zamieszcza się w danej ustawie „tylko w przypadku, gdy naruszenie przepisów tej ustawy nie kwalifikuje się jako naruszenie przepisów Kodeksu karnego, Kodeksu karnego skarbowego lub Kodeksu wykroczeń, a czyn wymagający zagrożenia karą jest związany tylko z treścią tej ustawy”. Prawodawca dopuszcza zatem umieszczanie zakazów karnych w ustawach dotyczących regulacji innych gałęzi prawa, jeśli jest to podyktowane specyfiką danej regulacji. Co więcej, ustawodawca ochoczo z takiej możliwości korzysta, a według badaczy zajmujących się prawem karnym funkcjonuje około 135 ustaw szczególnych, w których znajdują się zakazy karne¹².

Nie wydaje się jednak, by w ostatnim czasie doszło do jakiejś zasadniczej zmiany czy to ilościowej, czy jakościowej w stosunku do dotychczasowej praktyki ustawodawczej w tym zakresie. Oczywiście, liczba zakazów karnych zwiększa się, lecz wydaje się, że odpowiada to wzrostowi ogólnej liczby norm prawnych. Zjawisko inflacji prawa dotyczy zatem także tej sfery, nie pozostając tym samym czymś właściwym tylko prawu cywilnemu czy prawu administracyjnemu¹³. Nie pozostając gołosłownym, przykładem, którym łatwo zobrazować to zjawisko, jest zmiana ustawy deweloperskiej, w której dotychczasową regulację w całości zastąpiła nowa. Ustawa z 20.05.2021 r. o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego oraz Deweloperskim Funduszu Gwarancyjnym¹⁴, która uchylili poprzednio obowiązującą ustawę z 16.09.2011 r. o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego¹⁵, zawiera cztery przepisy karne i jeden wykroczeniowy, przy czym liczy ona 81 artykułów, podczas gdy uchylona ustawa liczyła dwa przepisy karne i jeden wykroczeniowy, przy czym łącznie miała 41 artykułów. Oczywiście, nie tylko sama liczba artykułów w ustawie ma znaczenie, ale przede wszystkim zawartość merytoryczna danego aktu prawnego. Nie wchodząc w szczegółową analizę materii tej ustawy, niewątpliwie w związku ze zmianą ustawy doszło do istotnego poszerzenia jej zakresu przedmiotowego i podmiotowego¹⁶, co z pewnością może być uzasadnie-

¹¹ T.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 283.

¹² J. Warylewski, *Prawo...*, s. 149.

¹³ Szerzej W. Rogowski, *Zasób i inflacja przepisów prawa w Polsce*, *Głos Prawa. Przegląd Prawniczy Allerhanda* 2018, t. 1, nr 1–2, poz. 3.

¹⁴ Tekst pierw. Dz.U. z 2021 r. poz. 1177; obecnie t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 695.

¹⁵ T.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1445.

¹⁶ A. Bieranowski, *Ocena poprzedniej ustawy o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego – uwagi z perspektywy nowej regulacji*, *Rejent* 2023, nr 3, s. 25–41.

niem także dla zwiększenia regulacji prawnokarnej. To tylko wybrany przykład, jednak pokazujący, że ingerencja prawa karnego w regulację stosunków cywilnoprawnych choć zwiększa się, to pozostaje we względnej korelacji ze zwiększeniem się ogólnej liczby norm prawnych.

5. *Penalizacja oświadczeń stron.* Penalizacja pewnych typów zachowań ludzkich, które w sposób rażący naruszają obowiązujący porządek prawny, jest zjawiskiem naturalnym. W ostatnim jednak czasie można zauważyć przeniknięcie regulacji prawnokarnej w głąb stosunków cywilnoprawnych. Zastosowanie represji karnej nie staje się już tylko reakcją na zachowanie człowieka, oceniane w kontekście całokształtu jego postępowania, a także motywu czy zamiaru¹⁷, ale dotyczy też elementów składowych danego stosunku cywilnoprawnego. Realizuje się to poprzez coraz szersze zastosowanie reakcji karnej w odniesieniu do poszczególnych oświadczeń stron, które – jak wiadomo – stanowią element konieczny każdej czynności prawnej¹⁸.

W polskim systemie prawnym funkcjonuje norma prawna przewidująca odpowiedzialność karną za złożenie fałszywych oświadczeń. W obszarze prawa powszechnego art. 233 k.k.¹⁹ w typie podstawowym (§ 1) wskazuje, że kto, składając zeznanie mające służyć za dowód w postępowaniu sądowym lub w innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy, zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę, podlega karze. Kolejne paragrafy tego przepisu przewidują odpowiedzialność w typie uprzywilejowanym (§ 2 i 4a), statuując typ przestępstwa indywidualnego (§ 4) lub też dają sądowi kompetencję do nadzwyczajnego złagodzenia kary (§ 5). Na podstawie § 6 tego artykułu przepisy § 1–3 oraz § 5 stosuje się odpowiednio do osoby, która składa fałszywe oświadczenie, jeżeli przepis ustawy przewiduje możliwość odebrania oświadczenia pod rygorem odpowiedzialności karnej, a ponadto składający oświadczenie zostanie uprzedzony o takiej odpowiedzialności lub złoży przyrzeczenie (§ 2)²⁰.

W ramach regulacji prawa prywatnego nie można oczywiście odnosić się do tego zakresu zastosowania przepisu, który statuuje odpowiedzialność za składanie zeznań, co jest właściwe odpowiednim procedurom prawa publicznego – cywilnej bądź karnej. Niewątpliwie jednak coraz częstszym zjawiskiem, obserwowanym w dokonywanych w ostatnim okresie nowelizacjach ustaw, jest penali-

¹⁷ Dla przykładu, zawarcie typowej umowy sprzedaży samochodu, bez zamiaru faktycznej zapłaty i z zamiarem szybkiej sprzedaży osobie trzeciej może być kwalifikowane jako wypełniające znamiona przestępstwa oszustwa z art. 286 k.k.

¹⁸ Zamiast wielu Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 1999, s. 194; Z. Banaszczyk [w:] *System Prawa Prywatnego*, red. nac. Z. Radwański, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, s. 995; Z. Radwański, K. Mularski [w:] *System Prawa Prywatnego*, red. nac. Z. Radwański, t. 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019, s. 58–59.

¹⁹ W obszarze prawa podatkowego art. 56 k.k.s. przewiduje, że podatnik, który składając organowi podatkowemu, innemu uprawnionemu organowi lub płatnikowi deklarację lub oświadczenie, podaje nieprawdę lub zataja prawdę albo nie dopełnia obowiązku zawiadomienia o zmianie objętych nimi danych, przez co naraża podatek na uszczuplenie, podlega określonej karze. Jest to jednak czyn przepoławiony, który do określonych wartości ustawowego progu stanowi jedynie wykroczenie.

²⁰ Podobnie rygorystycznie wyrok SN z 12.04.2022 r., I KK 76/22, LEX nr 3424094.

zacja składanych przez strony czynności prawnych oświadczeń. Jeszcze kilka lat temu sankcje tego typu właściwe były oświadczeniom, zapewnieniom składanym w regulacjach na pograniczu prawa publicznego – celem ubiegania się o zasiłki, dotacje, świadczenia, jako wystraszający dowód na spełnienie określonych przesłanek warunkujących przyznanie danego typu świadczeń. W ostatnim czasie praktykę tę ustawodawca przeniósł także na grunt klasycznego prawa cywilnego, poddając sankcjom karnym także oświadczenia składane w ramach stosunku cywilnoprawnego. Jest to jeden z przejawów procesu hybrydyzacji procedur, polegającego na połączeniu dwóch procedur prawnych o różnej naturze, w wyniku czego dochodzi do powstania pewnego złożonego modelu postępowania, najczęściej administracyjno-cywilnego, lecz także administracyjno-karnego²¹, a współcześnie już nawet cywilno-karnego²². W doktrynie podaje się w wątpliwość dopuszczalność tego rodzaju regulacji stosunków społecznych²³, niemniej jednak, jak pokazuje praktyka, stały się one już stałym elementem współczesnego systemu prawnego.

W teorii prawa cywilnego występują różne podziały składanych przez podmioty tego prawa oświadczeń. Najbardziej rozpowszechniony obejmuje podział na: oświadczenia woli, oświadczenia wiedzy oraz oświadczenia innego rodzaju (przejawy uczuć itp.)²⁴. Penalizacji prawnokarnej podlegają tylko oświadczenia wiedzy, albowiem tylko im można obiektywnie przypisać znamię prawdziwości bądź fałszu. Wyrażanie woli czy ekspresja uczuć wymykają się weryfikacji pod kątem prawdziwości. Wyrażanie woli może być, co prawda, pozorne, a wyrażenie uczucia – nieszczerze, jednak nie sposób tego stwierdzić na podstawie samego ich przejawu, trzeba wnioskować pośrednio poprzez całość okoliczności towarzyszących. Przestępstwo złożenia fałszywego oświadczenia musi poddawać się obiektywnej weryfikacji w rzeczywistości, mimo że jest przestępstwem formalnym²⁵, co oznacza, iż nie musi spowodować żadnego negatywnego skutku w otaczającej rzeczywistości, jak choćby nieważność czy wadliwość czynności prawnej. Przedmiotem ochrony jest tu szeroko rozumiane dobro wymiaru sprawiedliwości, w szczególności zaś wartość w postaci wiarygodności ustaleń w postępowaniu przewidzianym w ustawie i ochrona prawidłowości rozstrzygnięć²⁶.

²¹ Szerzej w M. Błachucki (red.), *Administracyjne kary pieniężne w demokratycznym państwie prawnym*, Warszawa 2015.

²² Por. B. Liżewski, *Prawo...*, s. 58 i n.

²³ H. Izdebski, *Elementy teorii i filozofii prawa*, Warszawa 2011, s. 243.

²⁴ Z. Radwański, *Prawo...*, s. 194–195. Dużo szerszy podział obejmujący wewnętrzne zróżnicowanie oświadczeń odmiennych od oświadczeń woli obejmuje także: akty woli wewnętrznej, postanowienia własne, akty „nie na serio”, porozumienia dżentelmeńskie, zobowiązania grzecznościowe, obietnice wyborcze, oświadczenia niestanowcze, oświadczenia wiedzy, przejawy uczuć, czynności lub przejawy woli, czynności podobne do czynności prawnych, reklamy, czynności procesowe, uchwały, nieistniejące czynności prawne – zob. Z. Radwański, K. Mularski [w:] *System...*, s. 42–56.

²⁵ K. Wiak, uwaga 7 do art. 233 [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2021.

²⁶ Uchwała SN (7) z 22.01.2003 r, I KZP 39/02, OSNKW 2003, nr 1–2, poz. 1; postanowienie SN z 1.04.2005 r., IV KK 42/05, OSNKW 2005, nr 7–8, poz. 66.

Najbardziej chyba rozpowszechnionym w praktyce przykładem penalizacji oświadczeń wiedzy stron jest art. 7 ust. 5a ustawy z 11.04.2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego²⁷, który przewiduje odpowiedzialność karną za złożenie fałszywego oświadczenia w przypadku podania w umowie nabycia nieruchomości rolnej nieprawdziwych informacji mających na celu ustalenie statusu rolnika indywidualnego, tj. oświadczeń o osobistym prowadzeniu gospodarstwa rolnego, a także powierzchni posiadanych użytków rolnych lub wykształceniu. Co istotne, oświadczenie to, na podstawie nowelizacji z 26.04.2019 r.²⁸, zastąpiło wcześniejsze oświadczenie prowadzącego gospodarstwo rolne poświadczane przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta). Uzasadnieniem dla zmiany było „uproszczenie procedury”, albowiem rolnik nie musiał już występować do organu o odpowiedni dokument²⁹.

We wzmiankowanej ustawie raz jeszcze jest mowa o złożeniu oświadczenia pod rygorem odpowiedzialności karnej. Artykuł 2a ust. 4ea u.k.u.r. przewiduje taką odpowiedzialność w przypadku złożenia przez osobę odpowiadającą na ogłoszenie o sprzedaży nieruchomości rolnej zamieszczone w systemie teleinformatycznym prowadzonym przez Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa oświadczenia, że jest rolnikiem indywidualnym. Warto podkreślić, że odpowiedzialność ta została wprowadzona w nowelizacji ustawy z 13.07.2023 r.³⁰ i obowiązuje od 5.10.2023 r. Tendencja poszerzania zakresu odpowiedzialności karnej jest zatem dość widoczna.

W obu wskazanych przypadkach oświadczenia składane przez stronę umowy mają na celu udokumentowanie spełnienia przesłanek ustawowych, od których istnienia zależy skuteczne nabycie własności nieruchomości rolnej. Odpowiedzialność karna w tym przypadku dotyczy oświadczeń wiedzy co do posiadanych przymiotów – własności (posiadania) nieruchomości rolnej, miejsca zamieszkania, osobistego prowadzenia gospodarstwa rolnego, posiadanego wykształcenia, mimo iż związana jest funkcjonalnie z oświadczeniem woli, jakim jest składane równocześnie oświadczenie o nabyciu nieruchomości rolnej. Nieprawdziwość składanego oświadczenia wiedzy będzie powodować w zasadzie zawsze nieważność czynności prawnej w świetle norm prawa cywilnego, albowiem niespełnienie którejkolwiek z przesłanek ustawowych, a w szczególności nabycie nieruchomości rolnej w oparciu o nieprawdziwe oświadczenia albo fałszywe lub potwierdzające nieprawdę dokumenty, w myśl art. 9 ust. 1 pkt 3 u.k.u.r. powoduje nieważność bezwzględną danego nabycia. Jednocześnie jednak ustawodawca przewiduje obligatoryjność złożenia danego rodzaju oświadczenia, mimo że

²⁷ T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 423 – dalej u.k.u.r.

²⁸ Ustawa z 26.04.2019 r. o zmianie ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1080).

²⁹ Zob. uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego oraz niektórych innych ustaw, Sejm VIII kadencji, druk sejmowy nr 3298. Forma dokumentu była zresztą niejednolita w skali kraju. Część organów zarządzających gminy wystawiała zaświadczenia, a część poświadczała podpisy rolników na przedkładanych im pisemnych oświadczeniach (J. Bieluk, uwaga 2 do art. 7 [w:] *Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego. Komentarz*, Warszawa 2019).

³⁰ Ustawa z 13.07.2023 r. o zmianie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1933).

niejednokrotnie, w sposób bardziej pewny, te same okoliczności można wykazać innymi dokumentami (odpisy z ksiąg wieczystych, akty notarialne, świadectwa ukończenia szkoły, zaświadczenia o zameldowaniu, decyzje o ubezpieczeniu społecznym rolników, decyzje o wymiarze podatku rolnego). Z przyczyn utilitarnych praktyka obrotu często posiłkuje się jednak tymi dokumentami, niejako „na poparcie” składanych oświadczeń, ale nie jest to ani obowiązkowe, ani powszechne. Obiektywna nieprawdziwość złożonego oświadczenia nie w każdym przypadku powoduje odpowiedzialność karną, albowiem przestępstwo z art. 233 § 1 w zw. z § 6 k.k. może być popełnione wyłącznie z winy umyślnej, a zatem składający oświadczenie musi wiedzieć, że rzeczywisty stan rzeczy jest inny niż deklarowany, lub też nawet nie mając szczegółowej wiedzy, na to się godzić³¹. Oświadczenia tego rodzaju związane są z nabyciem nieruchomości rolnej, zatem zwykle towarzyszą umowie zawieranej w formie aktu notarialnego. Na notariuszu spoczywa tym samym szczególna odpowiedzialność w kwestii zamieszczenia w akcie notarialnym oświadczenia o świadomości odpowiedzialności karnej nabycy nieruchomości rolnej – art. 7 ust. 5a u.k.u.r.

Krok dalej podąża regulacja ustawy z 28.09.1991 r. o lasach³². Zgodnie z art. 37a ust. 1 pkt 3 w zw. z ust. 1a u.o.l. w przypadku sprzedaży przez osobę fizyczną, osobę prawną lub jednostkę organizacyjną nieposiadającą osobowości prawnej, której ustawa przyznaje zdolność prawną, niestanowiącego własności Skarbu Państwa gruntu, o którym mowa w art. 3 u.l., objętego uproszczonym planem urządzenia lasu lub decyzją, o której mowa w art. 19 ust. 3 u.l., Skarbowi Państwa, reprezentowanemu przez Lasy Państwowe, przysługuje z mocy prawa prawo pierwokupu tego gruntu, przy czym okoliczności, o których mowa w art. 37a ust. 1 pkt 3 u.l., mogą być ustalone na podstawie oświadczenia sprzedającego złożonego pod rygorem odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywego oświadczenia, a notariusz sporządzający umowę sprzedaży poucza sprzedającego o odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywego oświadczenia i zamieszcza o tym wzmiankę w akcie notarialnym.

W tym przypadku nie występuje już tylko obowiązek notariusza udokumentowania w treści aktu notarialnego, że strona umowy jest świadoma odpowiedzialności karnej, ale obowiązek ten przyjmuje charakter bardziej aktywny – polegający wprost na pouczeniu i zamieszczeniu o tym odpowiedniej wzmianki. Dyskusyjne jest, czy nie wykracza to poza określoną ustawą z 14.02.1991 r. – Prawo o notariacie³³ rolę notariusza, gdyż zgodnie z art. 1 § 1 pr. not. notariusz jest powołany do dokonywania czynności, którym strony są obowiązane lub pragną nadać formę notarialną (czynności notarialnych). W literaturze podkreśla się ścisły związek czynności notarialnych z czynnościami prawnymi prawa prywatnego. Przejawia się on w tym, że niewadliwe dokonanie czynności prawnej wymaga niejednokrotnie dokonania czynności notarialnej, w szczególności zaś dochowanie formy czynności prawnej wynikającej czy to z obowiązujących przepisów, czy to z uprzednio zawartej umowy o formę (*pactum de forma*) następuje przez dokonanie czynności notarialnej. Sama czynność notarialna nie może być jednak

³¹ K. Wiak, uwaga 15 do art. 233 [w:] *Kodeks...*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak.

³² T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 530 ze zm. – dalej u.l.

³³ T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1001 – dalej pr. not.

utożsamiana z czynnością prawną, albowiem notariusz nie składa oświadczeń woli, a dokonuje czynności urzędowych w ramach swoich kompetencji, w zakresie wymienionym w art. 79 pr. not., formułującym zamknięty katalog tych czynności³⁴. Z art. 80 § 3 pr. not. wynika obowiązek wyjaśniająco-doradczy notariusza. W zakres tego obowiązku wchodzi też dokonywanie pouczeń, zarówno fakultatywnych, jak i obligatoryjnych – przewidzianych wprost przez określone przepisy. Wydaje się, że pouczanie o odpowiedzialności karnej staje się zatem emanacją tego obowiązku³⁵. W tym przypadku notariusz upodabnia się do roli organu prowadzącego postępowanie, lecz nie cywilne³⁶, a karne (sic!³⁷), który uprzedzając o odpowiedzialności karnej, zadaje stronie czynności cywilnoprawnej określone pytania i zapisuje (protokołuje) odpowiedzi. Skutki niezgodnych z rzeczywistością odpowiedzi powstają zarówno w sferze cywilnoprawnej – nieważność bezwzględna czynności (art. 37h u.l.) oraz karnej (art. 233 k.k.). Odpowiedzialność karna przewidziana we wskazanym przepisie została wprowadzona do obowiązującego systemu prawnego stosunkowo niedawno, bo w nowelizacji z 26.01.2023 r.³⁸ i była efektem prac Komisji Nadzwyczajnej do spraw deregulacji, której zadaniem były m.in. sprawy związane z ograniczeniem biurokracji³⁹. Z zadziwieniem wypada skonstatować, że ograniczenie biurokracji polegało w tym przypadku na zastąpieniu zaświadczenia właściwego miejscowo starosty, które wiązało się dla strony z opłatą 17 zł i czasem oczekiwania 7 dni, odpowiedzialnością karną do 8

³⁴ J. Biernat, uwagi 11–12 do art. 1 [w:] *Prawo o notariacie. Komentarz*, red. A.J. Szereda, Warszawa 2022.

³⁵ J. Sawarzynski, uwagi 15–17 do art. 80 [w:] *Prawo o notariacie. Komentarz*, red. A.J. Szereda, Warszawa 2022.

³⁶ Na ścisłe związki postępowania notarialnego z postępowaniem cywilnym zwraca się szeroko uwagę w literaturze i orzecznictwie sądowym. Sąd Najwyższy już w uzasadnieniu uchwały z 29.05.1990 r., III CZP 29/90, OSNC 1990, nr 12 poz. 150, wskazał, że postępowanie przed notariuszem jest postępowaniem cywilnym przeprowadzanym przez organ nie-sądowy wyposażony w środki mające zapewnić prawidłowość kształtowania obrotu prawnego i sprawujący jurysdykcję prewencyjną; podobnie SN w uchwale z 16.07.1991 r., III CZP 65/91, OSNC 1992, nr 3, poz. 43. Podobne zapatrywania wyrażane są także w orzecznictwie TK – wyrok z 10.12.2003 r., K 49/01, OTK-A 2003, nr 9, poz. 101; późniejszym orzecznictwie SN – uchwała SN z 8.03.2013 r., III CZP 5/13, LEX nr 1294199; uchwała SN z 18.12.2013 r., III CZP 82/13, OSNC 2014, nr 10, poz. 101 oraz w literaturze: A. Redelbach, *Prawo o notariacie. Komentarz*, Toruń 2002, s. 33; C.W. Salagierski, B. Tymecki, *Zasada legalizmu w postępowaniu notarialnym*, Rejent 2005, nr 9, s. 250; A.J. Szereda, *Rozważania o „postępowaniu notarialnym”*, Rejent 2012, nr 5, s. 99–126; A. Oleszko, *Akt notarialny jako podstawa odpowiedzialności prawnej notariusza*, Warszawa 2015, s. 40 i n.; A. Oleszko, *Prawo o notariacie. Komentarz*, t. 1, *Ustrój notariatu*, Warszawa 2016, s. 66 i n.; M. Setkowicz [w:] *Notariat. Czynności notarialne*, red. A.J. Szereda, Warszawa 2021, s. 33–34; J. Biernat, uwaga 13 do art. 1 [w:] *Prawo...*, red. A.J. Szereda.

³⁷ Takie skojarzenie przywodzi na myśl treść art. 233 § 2 k.k. – warunkiem odpowiedzialności jest, aby przyjmujący zeznanie, działając w zakresie swoich uprawnień, uprzedził zeznającego o odpowiedzialności karnej za fałszywe zeznanie lub odebrał od niego przyrzeczenie.

³⁸ Ustawa z 26.01.2023 r. o zmianie ustaw w celu likwidowania zbędnych barier administracyjnych i prawnych (Dz.U. poz. 803).

³⁹ Zob. uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustaw w celu likwidowania zbędnych barier administracyjnych i prawnych, Sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 2628, s. 1 i 23.

lat pozbawienia wolności. Niewątpliwie trudno odczytywać tego rodzaju „zmianę” inaczej niż jako przejaw określonej polityki państwa względem podległych mu organów administracji oraz własnych obywateli⁴⁰.

Pozycja notariusza jako organu quasi-procesowego nie jest w powyższym wypadku wyjątkiem. W znowelizowanym na podstawie ustawy z 7.10.2022 r.⁴¹ art. 11 ust. 1 w zw. z ust. 6 ustawy z 29.08.2014 r. o charakterystyce energetycznej budynków⁴² odniesiono się do obowiązku przekazania nabywcy budynku lub jego części świadectwa charakterystyki energetycznej i wskazano, że notariusz odnotowuje w akcie notarialnym przekazanie nabywcy świadectwa charakterystyki energetycznej. W przypadku nieprzekazania nabywcy świadectwa charakterystyki energetycznej, notariusz poucza podmiot obowiązany do jego przekazania o karze grzywny za niewykonanie tego obowiązku. Odpowiedzialność z tego tytułu jest odpowiedzialnością wykroczeniową. Nie zmienia to jednak faktu, że notariusz poucza zobowiązanego o odpowiedzialności grożącej mu za określone zachowanie (w tym przypadku zaniechanie)⁴³. Typowa czynność faktyczna, jaką jest przekazanie dokumentacji związanej z nieruchomością, której wadliwe dokonanie mogłoby być rozpatrywane na płaszczyźnie cywilnoprawnej w kontekście odpowiedzialności z tytułu rękojmi za wady rzeczy sprzedanej, urasta jednak do rangi jednego z podstawowych problemów przy każdej transakcji sprzedaży budynku czy lokalu, kierując uwagę stron i notariusza ku problematyce wykroczeniowej.

6. *Zastępowanie sankcji cywilnoprawnych sankcjami prawnokarnymi.* Omówione zjawisko penalizowania oświadczeń podmiotów prawa cywilnego stanowiących element składowy czynności prawnej daje asumpt do wniosku, że sankcja karna zastrzeżona przez przepis art. 233 k.k. jedynie uzupełnia sankcję prawa cywilnego, a nie ją zastępuje. Taka jest też ogólna prawidłowość relacji prawo cywilne – prawo karne. W zasadniczej mierze sankcje cywilna i karna podążają równolegle i są od siebie niezależne. Inny jest bowiem ich cel. Sankcje cywilnoprawne mają na celu pozbawić doniosłości prawnej dokonanej czynności psychofizycznej (sankcja nieważności czy bezskuteczności) lub możliwie przywrócić stan rzeczy sprzed dokonania danej czynności lub zajścia określonego zdarzenia (sankcja odszkodowawcza). Realizują się one zatem zwykle w sferze ekonomiczno-prawnej. Sankcje karne mają oddziaływać na osobę, która naruszyła porządek prawny, a szerzej – także na ogół społeczeństwa, zapobiegając dokonywaniu podobnych naruszeń w przyszłości. Ich realizacja następuje zatem zwykle w sferze społeczno-moralnej i osobistej sprawcy. W znacznej mierze

⁴⁰ R. Szczepaniak zauważa, że idea deregulacji i prywatyzacji bezdyskusyjnie składnia do sięgnięcia po typowy sposób regulowania stosunków społecznych w większym stopniu właściwy dla prawa prywatnego – R. Szczepaniak [w:] *Constitutional...*, s. 69. W omawianym tu przypadku polski ustawodawca podążył jednak odmienną drogą.

⁴¹ Ustawa z 7.10.2022 r. o zmianie ustawy o charakterystyce energetycznej budynków oraz ustawy – Prawo budowlane (Dz.U. poz. 2206).

⁴² T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 101.

⁴³ Zob. uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o charakterystyce energetycznej budynków oraz ustawy – Prawo budowlane, Sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 2539, s. 4.

sankcje te są względem siebie komplementarne, co jest widoczne szczególnie przy poważnych naruszeniach norm prawnych. O ile oczywiste jest, że nie każde naruszenie normy prawa cywilnego spotyka się z reakcją karną, gdyż prawo karne wkracza jedynie przy szczególnie poważnych naruszeniach norm społecznych (i prawnych), o tyle nie zdarza się, by naruszenie normy prawa cywilnego nie pociągało za sobą sankcji cywilnoprawnej, a wyłącznie prawnokarną.

W istocie jednak, w najnowszych regulacjach statuujących normy cywilnoprawne, ustawodawca podąża jeszcze dalej i zastępuje sankcje cywilnoprawne sankcjami karnymi. Na podstawie art. 28 ustawy z 26.05.2023 r. o pomocy państwa w oszczędzaniu na cele mieszkaniowe⁴⁴ dodano do ustawy z 20.05.2021 r. o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego i Deweloperskim Funduszu Gwarancyjnym, nowy art. 37a, w którym sformułowano warunki dopuszczalności przeniesienia praw i obowiązków wynikających z umowy deweloperskiej (i innych umów wymienionych w ustawie) na osobę trzecią, uzależniając dopuszczalność takiego przeniesienia od stopnia pokrewieństwa stron, liczby lokali, których cesja dotyczy i liczby dokonanych cesji w ciągu ostatnich 3 lat. Zgodnie z ust. 4 tego artykułu w umowie przeniesienia na osobę trzecią wierzytelności wynikających z umowy deweloperskiej (i innych) przenoszący te wierzytelności oświadcza, że spełnia warunek, o którym mowa w art. 37a ust. 1 pkt 2 ustawy, a oświadczenie to składa się pod rygorem odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywego oświadczenia. Ustawa wymaga przy tym dla tego rodzaju cesji formy aktu notarialnego, a notariusz poucza przenoszącego wierzytelność o odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywego oświadczenia. Jest to zatem rozwiązanie analogiczne do prezentowanego już w punkcie 5 powyżej.

W tym jednak wypadku ustawodawca nie poprzestaje na już wprowadzonych wcześniej mechanizmach, ale implementuje dalej idące. W art. 37a ust. 3 tej ustawy wprost już wskazuje się, że przeniesienie na osobę trzecią wierzytelności wynikających z umowy deweloperskiej (i innej umowy wymienionej w ustawie), z naruszeniem warunków ustawowych, nie stanowi przesłanki stwierdzenia nieważności tego przeniesienia. Ni mniej, ni więcej, ale wyłączona zostaje wprost sankcja nieważności⁴⁵. Tym samym, naruszenie przepisu ustawowego, który konstruuje przesłanki dopuszczalności dokonania cesji wierzytelności, nie powoduje bezwzględnej nieważności takiej cesji. Pomimo zatem sprzeczności zachowania stron z obowiązującą normą prawną o charakterze *ius cogens*, dokonana cesja pozostaje ważna i skuteczna. Zasadne pozostaje zatem pytanie, czy jakakolwiek sankcja cywilnoprawna za działanie sprzeczne z prawem jest w ogóle przewidziana. Wydaje się, że jednak nie. Trudno rozważać sankcję odszkodowawczą, albowiem wskutek naruszenia opisanej wcześniej normy nie bardzo można wskazać na jakąkolwiek szkodę w indywidualnym interesie danego podmiotu prawa. Każda strona umowy cesji zaspokaja bowiem swój interes. Ze względu na cel ustawy, jakim było przeciwdziałanie zjawisku hurtowego zawierania z deweloperami umów, celem ich późniejszego cedowania z zyskiem, co prowadziło do ograniczenia liczby lokali mieszkalnych w bezpośredniej ofercie dewelopera oraz znacząco podnosiło koszt nabycia lokalu przez ostatecznego na-

⁴⁴ T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1704.

⁴⁵ M. Gutowski, *Nieważność czynności prawnej*, Warszawa 2006, s. 427.

bywcę, dominującą rolę we wprowadzeniu tej normy odgrywały zasady polityki państwa wobec rynku mieszkaniowego⁴⁶. Zawieranie masowo umów z deweloperami, a następnie dokonywanie ich cesji z zyskiem przez tzw. flipperów może więc stanowić szkodę w szeroko pojętym interesie publicznym⁴⁷. Być może z tego względu ustawodawca postanowił, że w przedmiotowym przypadku sankcja cywilnoprawna zastąpiona będzie sankcją karną⁴⁸. Jest to jednak tylko domniemanie, albowiem uzasadnienie autopoprawki rządowej, która wprowadziła do projektu ustawy wskazaną zmianę, w tym przedmiocie milczy.

Niezależnie od tego, czy uznamy opisane zidentyfikowanie motywu działania ustawodawcy za trafne, wydaje się, że tego rodzaju wkroczenie prawa karnego w sferę regulacji cywilnoprawnej narusza wynikającą z art. 31 Konstytucji zasadę proporcjonalności⁴⁹. Cel ustawodawcy, zwerbalizowany w uzasadnieniu do projektu ustawy, ale przede wszystkim w samym zakazie dokonania cesji, najlepiej bowiem osiągnąć właśnie przez wprowadzenie sankcji nieważności, co powoduje, że tego rodzaju umowy nie wywrą zamierzonych skutków. Niezależnie od tego, co strony w istocie zawrą, czy jak się umówią, system prawny odmówi ważności takiej umowie, co w powiązaniu z przymusem notarialnym zarówno przy samej cesji, jak i przeniesieniu własności nieruchomości spowoduje, że umowy takiej nie da się wykonać. W wypadku natomiast wyłączenia sankcji nieważności umowa pomimo zakazu ustawowego pozostaje ważna, zatem dobro społeczne leżące u podstaw wprowadzonej regulacji nie zostaje w należyty sposób ochronione. Jako swego rodzaju surogat, państwo włącza odpowiedzialność karną, aby

⁴⁶ Zob. uzasadnienie rządowego projektu ustawy o pomocy państwa w oszczędzaniu na cele mieszkaniowe, Sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 3096-A, s. 2.

⁴⁷ Kryterium „interesu” jako rozróżniania sfery prawa publicznego od prawa prywatnego wywodzi się z poglądów XIX-wiecznego uczonego Rudolfa von Iheringa, ale na trwale zakorzeniło się ono w nauce prawa, jednak jako tylko jedno z możliwych kryteriów rozróżnienia – zob. J. Helios, *Publicyzacja...*, s. 20–21.

⁴⁸ Na marginesie należy dodać, że prawodawca we wcześniejszej praktyce ustawodawczej, przeciwdziałając innemu palącemu problemowi społecznemu, jakim był handel tzw. długami szpitalnymi, wprost wprowadził w art. 53 ust. 6 i 7 ustawy z 30.08.1991 r. o zakładach opieki zdrowotnej (t.j. Dz.U. z 2007 r. Nr 14, poz. 89) w brzmieniu obowiązującym od 22.12.2010 r. (zob. ustawa z 22.10.2010 r. o zmianie ustawy o zakładach opieki zdrowotnej, Dz.U. Nr 230, poz. 1507) oraz w art. 54 ust. 6 ustawy z 15.04.2011 r. o działalności leczniczej (t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 450) sankcję nieważności czynności prawnej mającej na celu zmianę wierzyciela, bez zachowania warunków określonych w ustawie. W odniesieniu zaś do handlu roszczeniami do tzw. gruntów warszawskich, które także odbiły się szerokim echem społecznym, ograniczył się jedynie do wprowadzenia jako obowiązkowej formy aktu notarialnego przy przeniesieniu takich roszczeń oraz wprowadził ustawowe prawo pierwokupu Skarbu Państwa lub miasta stołecznego Warszawy przy ich sprzedaży (art. 111a ustawy z 21.08.1997 r. o gospodarce nieruchomościami, t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1145 ze zm.). W obu wypadkach nie wprowadzono szczególnych sankcji karnych, choć oczywiście odpowiedzialność karna może być w określonych sytuacjach wywodzona z naruszenia przepisów części szczególnej Kodeksu karnego.

⁴⁹ B. Banaszak, uwagi 20–21 do art. 31 [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012; M. Szydło, L. Bosek, uwagi 109–111 i 122–124 do art. 31 [w:] *Konstytucja RP*, t. 1, *Komentarz*. Art. 1–86, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016; wyroki TK z 11.05.1999 r., K 13/98, OTK 1999, nr 4, poz. 74 i z 26.03.2007 r., K 29/06, OTK-A 2007, nr 3, poz. 30. Szerzej J. Zakolska, *Zasada proporcjonalności w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2008, *passim*.

ukarać dokonujących tego rodzaju czynności. Paradoksalnie, w tym przypadku trudno jednak wskazać na podmiot, który miałby inicjować postępowanie karne, jako potencjalnie poszkodowany. Żadna ze stron nie ma bowiem w tym interesu, a notariusz jako „akuszer” całego procesu nie będzie miał z reguły wiedzy, czy zbywca wierzytelności w okresie poprzednim dokonywał już podobnych cesji, mógł bowiem takich czynności dokonywać w innych kancelariach. Nadto, z uwagi na tajemnicę notarialną, notariusz będzie miał poważną trudność w denuncjacji o możliwym przestępstwie, nawet gdyby je podejrzewał, albowiem w świetle art. 240 k.k. w zw. z art. 304 k.p.k. nie ma on prawnego obowiązku zawiadomienia właściwego organu o popełnionym przestępstwie, a jedynie obowiązek społeczny, ten zaś tajemnicy notarialnej nie uchyla⁵⁰. Wydaje się zatem, że jedynie przypadek może sprawić, iż tego rodzaju przestępstwo zostałoby wykryte i ukarane, co tym bardziej stawia pod znakiem zapytania celowość wprowadzenia tego rodzaju sankcji, przy jednoczesnym pominięciu sankcji cywilnoprawnej⁵¹.

Jak wskazuje się w doktrynie i orzecznictwie, sankcja nieważności chroni nie tylko uzasadnione interesy jednostek, ale także ogólny, społeczny interes⁵², a za zastosowaniem takiej sankcji, gdy w grę wchodzi odpowiedzialność karna, przemawia spójność całego systemu prawa⁵³.

7. *Sankcja nieważności jako skutek naruszenia prawa karnego.* Postępująca penalizacja prawa cywilnego, widoczna w najnowszych uregulowaniach prawnych, nakazuje zadać pytanie o wzajemną relację skuteczności i ważności czynności cywilnoprawnych, gdy jednocześnie stanowią one naruszenie norm prawa karnego.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że nie każde naruszenie normy prawa karnego skutkuje cywilistyczną sankcją nieważności. Nie sposób bowiem postawić automatycznie znaku równości pomiędzy przestępstwem a czynnością prawną pozostającą w związku z jego popełnieniem, ponieważ w ramach systemu prawnego możliwe jest jednoczesne naruszenie norm różnych gałęzi prawa. Przestępstwo może, choć nie musi, obok konsekwencji karnoprawnych pociągać za sobą także konsekwencje cywilnoprawne. M. Gutowski wskazuje, że gdy naruszenie normy sankcjonowanej powoduje jednocześnie konsekwencje w prawie cywilnym i karnym, ocena konsekwencji naruszenia w sferze ważności umowy jest domeną cywilistyki, a w płaszczyźnie odpowiedzialności za przestępstwo – domeną prawa karnego. Ta cywilistyczna ocena wadliwości czynności prawnej

⁵⁰ Por. postanowienie SN z 29.10.2014 r., SDI 28/14, LEX nr 1583232, w którym SN wskazał na niezwykle szeroki zakres przedmiotowy tajemnicy notarialnej i jednocześnie obowiązek notariusza respektowania pozostawienia w tajemnicy powierzonej mu przez strony wiedzy o faktach, której innym osobom nie chcą one ujawniać, nawet gdyby decydował się złożyć zawiadomienie o przestępstwie.

⁵¹ Wydaje się zatem, że wprowadzona regulacja nie przechodzi „testu proporcjonalności” wynikającego z orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. Zob. M. Michalska, *Zasada proporcjonalności w orzecznictwie TK i ETPC – analiza prawnoporównawcza*, Krytyka Prawa 2022, nr 2, s. 85–89.

⁵² D. Bierecki, *Czynność prawna podjęta w celu przestępczym – próba konstrukcji prawnej*, Palestra 2019, nr 10, s. 53.

⁵³ Podobnie wyrok NSA z 30.01.2009 r., II FSK 1544/07, LEX nr 478560.

znacznie wykracza poza zakres związania sądu cywilnego prawomocnym skazującym wyrokiem karnym, i nawet gdy wyrok dotyczy danej umowy, to problem jej ważności należy rozważyć na gruncie reguł prawa cywilnego⁵⁴.

Pogląd ten należy uznać zasadniczo za słuszny, a w coraz częstszych wypowiedziach orzecznictwa sądowego wskazuje się na konieczność poszukiwania autonomicznej sankcji w prawie cywilnym w przypadku naruszenia norm prawa karnego⁵⁵. W szczególności zaznacza się, że jeśli przepis prawa cywilnego nadaje określony skutek czynności prawnej, która wypełnia jednocześnie znamiona przestępstwa, nie można przyjmować sankcji nieważności⁵⁶. Nie zmienia to jednak oceny, że orzecznictwo sądowe i przedstawiciele doktryny prawa częstokroć zmierzają właśnie w kierunku ustalenia nieważności czynności prawnej objętej zakazem karnym. Staje się to widoczne zwłaszcza w sytuacji, gdy brak jest przepisu szczególnego swoście normującego skutki danego zachowania – wówczas zasadniczo przyjmuje się sankcję nieważności, w szczególności jeżeli cel normy publicznoprawnej wskazuje, że ma ona zapobiegać ukształtowaniu się stosunku cywilnoprawnego z nią sprzecznego. W takiej sytuacji uzasadnione jest zastosowanie sankcji bezwzględnej nieważności czynności prawnej na podstawie art. 58 § 1 k.c., gdyż będzie to adekwatne do założeń aksjologicznych leżących u podstaw naruszonej normy publicznoprawnej⁵⁷. Orzecznictwo sądowe oraz doktryna prawa coraz częściej zatem – w szczególności gdy dana czynność prawna wypełnia znamiona przestępstwa⁵⁸, a także gdy została podjęta w celu przestępczym⁵⁹ – opowiadają się za zastosowaniem sankcji nieważności.

8. *Próba oceny.* Opisane zjawisko penalizacji prawa cywilnego, jak zobrazowano je na wybranych przykładach, należy ocenić negatywnie. Wydaje się, że jest ono refleksem ogólnej polityki karnej, która w ostatnim czasie doprowadziła do rozszerzenia penalizacji różnych zachowań ludzkich i zwiększyła kary za wiele typów przestępstw⁶⁰. Należy mieć jednak na względzie, że typizowanie określo-

⁵⁴ M. Gutowski, uwagi 94–97 do art. 58 [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz*. Art. 1–352, red. M. Gutowski, Warszawa 2021.

⁵⁵ Wyrok SA w Gdańsku z 8.08.2019 r., V ACa 230/19, LEX nr 2923431, w którym stwierdzono, że bezwzględna nieważność czynności prawnej nie jest równoznaczna z czynnością prawną dokonaną w warunkach naruszenia norm prawa karnego.

⁵⁶ Przykładowo, czynności dokonywane w pokrzywdzeniem wierzycieli, penalizowane w art. 300 i 302 k.k. wypełniają jednocześnie dyspozycję skargi pauliańskiej z art. 527 k.c. i w obrębie prawa cywilnego podlegają sankcji, o której mowa w tym przepisie, nie zaś w art. 58 k.c. – zob. wyrok SA we Wrocławiu z 26.06.2012 r., I ACa 601/12, LEX nr 1238505; wyrok SA w Warszawie z 16.11.2012 r., I ACa 514/12, LEX nr 1298997. Podobnie wyrok SN z 23.02.2006 r., II CSK 101/05, LEX nr 180197. Wskazane przykłady nie uchylają jednak spostrzeżeniu, że kwestia ta jest dużo bardziej skomplikowana.

⁵⁷ Wyrok SA w Warszawie z 18.06.2013 r., VI ACa 74/13, LEX nr 1383574.

⁵⁸ Wyrok SN z 30.03.2012 r., III CSK 204/11, OSNC-ZD 2013, nr 4, poz. 67; podobnie wyrok NSA z 30.01.2009 r., II FSK 1544/07, LEX nr 478560.

⁵⁹ Wyroki SN z 19.01.2011 r., V CSK 189/10, LEX nr 1108520; z 17.07.2008 r., II CSK 102//08, LEX nr 447689; z 28.10.2005 r., II CK 174/05, OSNC 2006, nr 9, poz. 149; D. Bierecki, *Czynność...*, s. 48 i n.

⁶⁰ Jedynie dla przykładu można podać, że w uzasadnieniu do jednej z licznych nowelizacji Kodeksu karnego dokonanej ustawą z 7.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks kar-

nych zachowań jako przestępstwa powinno mieć odzwierciedlenie w wadze dokonywanych naruszeń prawa i służyć określonym celom społecznym. Represyjność regulacji dla samej represji lub też pokazania pozornej siły państwa takim celom nie służy. Rozszerzanie karalności powinno też odpowiadać założeniom konstytucyjnym, a więc spełniać test proporcjonalności, tj. być stosowane, gdy jest to konieczne w demokratycznym państwie prawnym dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej albo wolności i praw innych osób i o ile nie narusza istoty wolności i praw.

Wydaje się, że opisany proces penalizacji takich celów nie spełnia, gdyż dosięga już nie tylko czynności prawnych jako takich, które mogą wszak niekiedy stanowić realizację przestępnych zamiarów, ale wkracza także w ich poszczególne elementy, poddając sankcjonowaniu karnemu także poszczególne oświadczenia. Środkiem do tego celu staje się zmiana roli notariusza, z pełniącego funkcję osoby zaufania publicznego, która sporządza akt notarialny oraz dokumentuje składane oświadczenia woli i wiedzy, do osoby niejako „przesłuchującej” stronę czynności cywilnoprawnej. Nie ulega wątpliwości, że rola notariusza wykracza poza nadawanie czynnościom cywilnoprawnym formy aktu notarialnego, jest on bowiem także pomocnikiem wymiaru sprawiedliwości, płatnikiem podatków⁶¹ i opłat sądowych⁶². Niemniej jednak nawet mało uważny obserwator dostrzeże jakościową różnicę pomiędzy pełnieniem funkcji „sędziego braku sporu” a „asystentem prokuratora”.

Co więcej, wydaje się, że wskazywane w uzasadnieniach nowelizacji zwiększanie penalizacji pod pozorem zmniejszania rygorów administracyjnych nie tylko, że mija się z celem, ale jest w istocie przejawem obłudy ustawodawcy. Z jednej bowiem strony, organ administracji i obywatel „oszczędza” nieco czasu potrzebnego na uzyskanie odpowiedniego zaświadczenia, z drugiej zaś ryzykuje się prowadzenie wielomiesięcznego, jeśli nie wieloletniego postępowania karnego,

ny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 2600 ze zm.) wskazano, że głównym celem projektu jest wzmocnienie ochrony prawnokarnej przed najcięższymi kategoriami przestępstw przez zaostrenie odpowiedzialności karnej, a projekt przewiduje podwyższenie ustawowych zagrożeń karnych za najpoważniejsze przestępstwa, przy czym ponad 90% proponowanych podwyższeń sankcji polega wyłącznie na podwyższeniu górnego zagrożenia (zob. uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 2024, s. 1–2). W piśmiennictwie prawniczym w odniesieniu do tej nowelizacji zauważono, że mimo formalnego nieuchylenia zamyka ona erę Kodeksu karnego z 1997 r. i wprowadza nową regulację opartą na innych założeniach aksjologicznych. Z uwagi na to, że rzeczona nowelizacja nie jest poparta badaniami kryminologicznymi, nie służy rozwiązywaniu problemów społecznych, ale ma charakter światopoglądowy (zob. P. Zawiejski [w:] *Prawo karne. Wykład akademicki*, red. T. Dukiet-Nagórska, O Sitarz, Warszawa 2023, s. 54–56).

⁶¹ Jako płatnik podatków notariusz, na podstawie § 3 pkt 1 rozporządzenia Ministra Finansów z 17.11.2023 r. w sprawie pobierania i zwrotu podatku od czynności cywilnoprawnych (Dz.U. poz. 2542) oraz § 3 pkt 1 rozporządzenia Ministra Finansów z 17.11.2023 r. w sprawie pobierania podatku od spadków i darowizn przez płatników (Dz.U. poz. 2532) poucza o skutkach przewidzianych w Kodeksie karnym skarbowym w razie podania nieprawdy lub zatajenia prawdy, przez co podatek narażony jest na uszczuplenie (art. 56 k.k.s.) – jednak jest to sfera prawa publicznego, a nie prawa cywilnego.

⁶² Szerzej o funkcjach notariusza – R. Kapkowski, *Pozycja notariusza w systemie organów ochrony prawnej*, *Krakowski Przegląd Notarialny* 2022, nr 2, s. 133 i n.

obciążającego system wymiaru sprawiedliwości i samych obywateli – i to niezależnie, czy doprowadzi ono do ustalenia czyjejs odpowiedzialności, czy też zostanie umorzone. Nie taki powinien być sposób zmniejszania barier administracyjnych.

9. *Podsumowanie.* Reasumując podjęte rozważania, jestem zdania, że w ostatnim czasie zmiany legislacyjne osiągnęły nową jakość, którą umownie nazywam procesem penalizacji prawa cywilnego. Obejmuje on, jako jeden ze swoich przejawów, zwiększenie liczby zachowań, które można stypizować jako określone czyny zabronione. Nie samo to jednak uznałbym za jądro tego procesu, albowiem zwiększanie typów przestępstw może być zjawiskiem naturalnym przy postępującej inflacji prawa. Za zmianę jakościową uznałbym natomiast wniknięcie reakcji karnej do wnętrza czynności cywilnoprawnej poprzez penalizowanie poszczególnych oświadczeń stron jako jej elementów składowych, a nie jedynie całokształtu czynności rozpatrywanej w kontekście jej skutków, niepożądanych z punktu widzenia porządku prawnego. W ostatnim czasie stało się to już swoistą „metodą regulacji” czynności cywilnoprawnych i zwiększyło sankcję za dokonywanie tych czynności. Krańcowym elementem tego procesu zdaje się być wyparcie sankcji cywilnoprawnej sankcją karną, co uznaję za szczególnie jaskrawy przejaw zachodzących zmian. Włączenie w ten proces notariuszy dokumentujących czynności cywilnoprawne w doniosłych sprawach i zmiana ich roli na podobieństwo organu procesowego są w tym kontekście szczególnie symptomatyczne.

Formułując wnioski końcowe, należy stwierdzić, że o ile reakcja karna na pewne czynności cywilnoprawne, które okazują się być w istocie przestępstwami lub są zdziałane w celu przestępczym, jest oczywiście konieczna, o tyle orzecznictwo sądowe wypracowało mechanizmy radzenia sobie z zagrożeniami, które są przez tego typu czynności powodowane. Wydaje się, że nie ma obecnie ryzyka, by pozostawały w porządku prawnym czynności, które przekraczają normy prawa karnego. Celowościowo nie powinno się zatem podążać drogą zarysowanego procesu penalizacji prawa cywilnego, albowiem z jednej strony – nie powinno się przerzucać ciężaru działania organów administracji i ich odpowiedzialności na obywateli, z drugiej zaś strony – czynność cywilnoprawna powinna być oceniana zasadniczo poprzez normy prawa cywilnego i podlegać właściwym mu sankcjom. W ujęciu modelowym jedynie szczególnie doniosłe naruszenia norm prawnych powinny być penalizowane. Dokonana w ostatnim czasie zmiana polityki karnej przesunęła system prawny zupełnie niepotrzebnie w kierunku państw mało demokratycznych, co wydaje się, że nie odpowiada aspiracjom i oczekiwaniom polskiego społeczeństwa.

Penalization of Civil Law

The subject-matter of this article is part of an important research trend concerning the relationship between public law and private law. The subject of the article is an attempt to describe and name the observed phenomenon of criminal law regulations entering the area traditionally reserved for civil law. Starting from the issue of publicization of private law, the text discusses, using

selected examples of recent statutory amendments, new methods of interference of criminal law regulations in civil law relations, so far basically unknown or not used in this sphere of legal regulation. They involve, in particular, a broader penalization of declarations made by civil law entities, the replacement of civil law sanctions with criminal sanctions, and the evolution of the role of a notary from a person of public trust towards a quasi-procedural authority. The dogmatic analysis of the newly introduced regulations serves as the basis for assessing the usefulness of the observed process for achieving the goals postulated by the legislator, as well as formulating conclusions as to the advisability of continuing or suspending this process, conventionally called penalization of civil law.

Słowa kluczowe: prawo publiczne, prawo prywatne, prawo cywilne, penalizacja, sankcja nieważności, sankcja karna

Keywords: public law, private law, civil law, penalization, sanction of invalidity, criminal sanction

Bibliografia

- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012
- Banaszczyk Z. [w:] *System Prawa Prywatnego*, red. nacz. Z. Radwański, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012
- Bek D. [w:] *Prawo karne. Wykład akademicki*, red. T. Dukiet-Nagórska, O. Sitarz, Warszawa 2023
- Bieluk J., *Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego. Komentarz*, Warszawa 2019
- Bieranowski A., *Ocena poprzedniej ustawy o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego – uwagi z perspektywy nowej regulacji*, Rejent 2023, nr 3
- Bierecki D., *Czynność prawna podjęta w celu przestępczym – próba konstrukcji prawnej*, Palestra 2019, nr 10
- Biernat J. [w:] *Prawo o notariacie. Komentarz*, red. A.J. Szereda, Warszawa 2022
- Błachucki M. (red.), *Administracyjne kary pieniężne w demokratycznym państwie prawnym*, Warszawa 2015
- Dadak W. [w:] J. Widacki, W. Dadak, M. Grzyb, A. Szuba-Boroń, *Kryminologia. Zarys systemu*, Warszawa 2022
- Filipkowski W., Guzik-Makaruk E.M. [w:] E.W. Pływaczewski i in., *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju*, Warszawa 2019
- Gardocki L., *Penalizacja i jej ograniczenia*, *Archiwum Kryminologii* 1985, t. 12
- Giezek J. [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, red. M. Bojarski, Warszawa 2020
- Gutowski M., *Nieważność czynności prawnej*, Warszawa 2006
- Gutowski M. [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz. Art. 1–352*, Warszawa 2021
- Helios J., *Publicyzacja prawa prywatnego – prywatyzacja prawa publicznego w kontekście rozważań nad prawem europejskim*, *Przegląd Prawa i Administracji* 2013, nr 92

- Izdebski H., *Elementy teorii i filozofii prawa*, Warszawa 2011
- Kapkowski R., *Pozycja notariusza w systemie organów ochrony prawnej*, Krakowski Przegląd Notarialny 2022, nr 2
- Kokocińska K. [w:] *Constitutional barriers to the applicability of private law in the public sector. A comparative study with particular emphasis on Polish and German law*, red. R. Szczepaniak, Poznań 2020
- Lizewski B., *Prawo publiczne a prawo prywatne – wybrane uwagi teoretyczne na temat hybrydyzacji instytucji prawnych*, Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II 2018, nr 4
- Marek A. [w:] *System Prawa karnego*, t. 1, *Zagadnienia ogólne*, red. A. Marek, Warszawa 2010
- Michalska M., *Zasada proporcjonalności w orzecznictwie TK i ETPC – analiza prawno-porównawcza*, Krytyka Prawa 2022, nr 2
- Nowacki J., *Prawo publiczne – prawo prywatne*, Katowice 1992
- Oleszko A., *Akt notarialny jako podstawa odpowiedzialności prawnej notariusza*, Warszawa 2015
- Oleszko A., *Prawo o notariacie. Komentarz*, t. 1, *Ustrój notariatu*, Warszawa 2016
- Radwański Z., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 1999
- Radwański Z., Mularski K. [w:] *System Prawa Prywatnego*, red. nacz. Z. Radwański, t. 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019
- Redelbach A., *Prawo o notariacie. Komentarz*, Toruń 2002
- Rogowski W., *Zasób i inflacja przepisów prawa w Polsce*, Głos Prawa. Przegląd Prawniczy Allerhanda 2018, t. 1, nr 1–2, poz. 3
- Safjan M. [w:] *System Prawa Prywatnego*, red. nacz. Z. Radwański, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012
- Salagierski C.W., Tymecki B., *Zasada legalizmu w postępowaniu notarialnym*, Rejent 2005, nr 9
- Sawarzyński J. [w:] *Prawo o notariacie. Komentarz*, red. A.J. Szereda, Warszawa 2022
- Setkowicz M. [w:] *Notariat. Czynności notarialne*, red. A.J. Szereda, Warszawa 2021
- Szczepaniak R. [w:] *Constitutional barriers to the applicability of private law in the public sector. A comparative study with particular emphasis on Polish and German law*, red. R. Szczepaniak, Poznań 2020
- Szereda A.J., *Rozważania o „postępowaniu notarialnym”*, Rejent 2012, nr 5
- Szydło M., Bosek L. [w:] *Konstytucja RP*, t. 1, *Komentarz. Art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016
- Warylewski J., *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2017
- Wiak K. [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2021
- Zakolska J., *Zasada proporcjonalności w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2008
- Zawiejski T. [w:] *Prawo karne. Wykład akademicki*, red. T. Dukiet-Nagórska, O. Si-tarz, Warszawa 2023
- Żurawik A., *Problem publicyzacji prawa prywatnego w kontekście ustrojowym*, PiP 2010, nr 5